

שם ויפת: ברית או עימות?

חגי הלוח העברי קוראים ליהודי לעצור את שטף החיים כדי להתבונן במשמעותם ובמשמעות חסמלים הכרוכים בהם. גם חג החנוכה יוצר הזדמנות מעין זאת, הזדמנות לעריכת מעין חשבון נפש על היחסים שבין שתי התרבויות העתיקות שהשפיעו השפעה מכרעת על ההיסטוריה היהודית: אתונה וירושלים. על פי רוב, מתבטא חשבון נפש זה בעמדה מקובלת ואף נדושה, המדגישה את הניגודים שבין שתי התרבויות, ורואה בחנוכה ייצוג העימות שבין יוון לישראל, בין המקרא לבין הפילוסופיה. המוקד שבעימות, מוסיפים על פי רוב, מצוי בהבדל שבין שני הדרכים: בין האתיקה של ירושלים לבין האסתטיקה של אתונה.

ההבחנה הזאת הפכה לנדושה ובנלית. אכן, יש בה הרבה מן האמת, אך לא כל האמת. הדגשת העימות בין האתיקה והאסתטיקה, המוסר והיופי, היא הכללה שיש בה עוול גם ליוון וגם לישראל. קיימות שתי 'יוון', האלילית והפילוסופית. במאבק נגד האלילות השתתפו גם יפת וגם שם, גם ירושלים וגם אתונה. חנוכה הוא סמל המאבק היהודי נגד האלילות. עבורי, משפט סוקרטס ומותו מייצגים את המאבק היווני נגדה. אכן, יש במסורת היהודית השקפה אחרת שאינה מבליטה את העימות אלא דווקא את השותפות, מעין ברית בין שם ליפת: "וַיִּפֶּת אֶת-לֵהִים לְיִפֶּת וַיִּשְׁכֶּן בְּאַהֲלֵי שָׁם" (בראשית ט, כז). זו הייתה גם דעתו של הרמב"ם, אך אפילו הזוהר (על פי אחת הנוסחאות) על פרשת פקודי (חלק ב, רלו ע"א) מפרש את הפסוק בספר במדבר (יט, ב) "אֲשֶׁר אֵין בָּהּ מוֹס" דא [=זה] מלכות יון, דאינון קריבין לארחי מהימנותא", הם קרובים לדרך האמת והאמונה. יש אכן קרבה בין הדרכים. האתיקה והאסתטיקה הם ערכים בשתי החברות. היופי של יפת חייב לשכון גם באוהלי שם.

פיתוי ואגנר

ובכל זאת, למרות הקרבה בין הדרכים יש לפעמים התנגשויות. שני ערכים לפנינו, אך כיצד פותרים אנו את הבעיות כאשר יש ביניהם סתירה והתנגשות? אנסה להמחיש את דברי בסוגיה בה אנו מתלבטים יותר מששים שנה: נגינת ואגנר בישראל. עמדתי שלילית. יש ערך אסתטי רב במוסיקה של ואגנר, ולמרות זאת נגינתה היא עבורי פגיעה אנושה באתיקה.

נדמה שכל הטיעונים כבר הועלו במשך השנים. לדעתי, מי שקורא את חיבורו של ואגנר "היהדות במוסיקה" לא זקוק לניתוחים מלומדים כדי להרגיש את האנטישמיות והגזענות הספוגים בו. אף ההתנצרות לא הייתה שער להתקבלות בתרבות הגרמנית. לפי ואגנר, הדבר הוא בלתי אפשרי. פליקס מנדלסון ברתולדי, דור שני לנצרות, המלחין מוסיקה דתית נוצרית,

הוא עדיין עבור ואגנר דוגמה בולטת ליהודי במוסיקה. לדידו, מראהו הדוחה של היהודי וקלקול השפה הבא לידי ביטוי ביידיש המעוותת ילוו את היהודי תמיד. הגאולה היחידה האפשרית עבור היהדות, היא האבדון. ומילה זאת מסיימת את החיבור. ובכל זאת, האם ניתן להפריד בין האמן ליצירתו? "ואגנרולוגים" חשובים כמרגרט ברירלי (Margaret Brearley) והרטמוט צלינסקי ניסו להראות, שבאופרות של ואגנר קיים מעין תת-טקסט אנטישמי. האנטי-גיבורים, המעוררים שאט-נפש: מיִמָּה ואלברוך שני הגמדים ב"טבעת הניִפְלֹונג", וקוֹנְדְּרי וקליִנְגְסֹור ב"פרסיִפֶל" הם כנראה קריקטורות סטריאוטיפיות של יהודים. ובכלל הרקע לאופרות של ואגנר, הם המיתוסים הגרמניים העתיקים. הטיב להבין אותו היינריך היינה כשקבע שבמיתוסים אלה, ממנה קיבל ואגנר השראה, שולטים עדיין המחשבה והרגש האליליים ללא השפעה יהודית-נוצרית, "שם הכוח הברוטלי טרם מותן לאבירות".

אולי צודקים הטוענים, ששמיעת ואגנר הכרחית לחינוך המוסיקלי, ולא ייתכן לדלג עליו. בצער אסכים ש"ילבשו שחורים" וילמדו אותה, שישמעו אותה בערוץ המוסיקלי הגרמני, שיצפו באופרות בוידאו או ב-dvd, שיסעו לביירוית ה"מופלאה", אך שלא ישמיעו אותה בציבור בארץ. זאת לא רק פגיעה בשארית הפליטה, זאת פגיעה ברבדים העמוקים ביותר של הכבוד האישי של כל אחד ואחד מאתנו. החרם הוא סמל, אך הוא יותר מסמל. הוא מבטא את הסירוב של הנרדף ליהנות מהשירה של מי שרצה לרוצחו נפש, את הסירוב של הנאנסת ליהנות מהציורים של האונס, את האדם שמרשה לעצמו לשנוא את השנאה של השונאים אותו.

שאלת החרם על ואגנר מבטאת את בעיית גבולות האמנות. "יִפְתָּ אֶל־לִהִים לְיִפְתָּ": פירשנו לשון נופל על לשון זה כמתייחס ליופי. רבי שמשון רפאל הירש פירש אותו כרומז לכוח הפיתוי שיש ליפת. גם על פיתוי היופי, גם על יצר האמנות והתרבות יש לשלוט, ולפעמים בצער ובכאב, לדכא. גם יצר זה הוא יצר. גם לקדושת האמנות יש גבולות.

המיתוס והוירוס

עולמנו הפוסט-מודרני מתמחה בשחיתות של פרות קדושות, של הפיכת סמלים למיתוסים וניתוצם. מאבק זה מעורר בי פרנויה. ניתוח המיתוסים מעורר בי את האסוציאציה של המאבק נגד הוירוסים במחשבים. מאבק אציל! אך לפעמים חושש אני שבתוך האנטי-וירוס שאני מוריד או רוכש, יכול להיות מושתל במחשב שלי וירוס אחר או "סוס טרויאני" המשרת אינטרסים כלכליים ואולי פוליטיים של זרים. במיתוסים אין זאת פרנויה. תוכנות האנטי-מיתוס של רבים מאנשי התרבות והאקדמיה, נראים כניסיון להשתיל מיתוס חדש המשרת אינטרסים אחרים, לפעמים שקופים למדי, לפעמים סמויים ועמוקים. החרם על ואגנר, כמשפטים נגד פושעים נאציים שבעבר, נתפסים על ידי התוכנה האנטי-מיתית כמיתוס לגיבוש האומה. אדרבה! האנטי-חרם הוא המיתוס. תיאור החרם כמיתוס הוא ניסיון להרוס את

התודעה הציבורית של השואה, ואף ליצור מיתוס שנרצחנו כי היינו "אחרים" ולא כי היינו יהודים. המיתוס החדש בא לקעקע את התודעה הקולקטיבית, את הסולידריות היהודית, אשר על ערכה מעיד דווקא אחד מניצולי השואה הרגישים ביותר, הנס מאיאר, הידוע בשמו הספרותי ג'ן אמרי (Jean Amery): "הסולידריות בפני האיום זה כל מה שמקשר אותי אל יהודי זמני, מאמינים ככופרים, ציונים כמתבוללים. עבורם זאת מעט, אולי כמעט כלום. אבל עבור אישיותי ויציבותי זה הרבה... לולי ההזדהות עם המאוימים הייתי הופך גולה מהמציאות, מוותר על עצמיותי..."

הצ'ולנט ואלילי יוון

חנוכה מייצגת את העימות בין אתונה וירושלים. בדרך שביניהן תעה במשך ימי חייו היינריך היינה. היינה הוקסם על ידי יוון ופיתוי פרחי היופי, אך בערוב ימיו, ביטא את רגשותיו במנגינות העבריות. ולכבוד החנוכה מן הראוי להוסיף קטע משירו על שבת המלכה". בקטע סטירי ושנון זה (בתרגומו של שלמה טנאי, עם תיקונים קלים), עושה היינה את חשבון הנפש הפילוסופי בין הצ'ולנט המסורתי לבין האמברוזיה המאכל המיתולוגי של אלי יוון:

צ'ולנט הלא הוא האמברוזיה

הכשרה של א-ל אמת,

לחם עונג של גן-עדן.

לעומתו של מעדן זה,

צואת שְטָנִים תַּפְלָה

האמברוזיה של יוון,

זו של אלילי השקר

השטנים המחופשים.